
DATE ARHEOLOGICE ȘI ISTORICE PRIVIND MĂNĂSTIREA PÂNGĂRAȚI

---

de Gheorghe I. Cantacuzino

Mănăstirea Pângărați a fost ridicată, după cum arată izvoarele scrise, de Alexandru Lăpușneanu pe la 1560, pe locul unei biserici de lemn din secolul al XV-lea. Ctitorirea sa este atribuită acestui voievod în documente de la sfârșitul secolului al XVI-lea – din 25 decembrie 1591 și 1 ianuarie 1596¹ – și de la începutul secolului al XVII-lea – din 25 martie 1608, 16 ianuarie 1609, 16 ianuarie 1612². În cronică lui Grigore Ureche, despre Alexandru Lăpușneanu se scrie printre altele că “...și Pângărațul au făcut, mai mult de frică, decât de bună voie, că de multe ori arătându-i-să în vis Sfântul mucenic Dimitrie de-l îngrozia ca să-i facă biserică pe acel loc, s-au apucat cu toată osârdia și o au făcut”³.

Începuturile mănăstirii sunt relatate în *Cuvânt pentru zidirea sfintei mănăstiri Pângărați*, păstrat într-un manuscris copiat la mănăstirea Bisericanii în 1809, cuprinzând însemnările ieromonahului Anastasie de la mănăstirea Moldovița, care reda cele auzite de la Amfilohie, starețul mănăstirii Pângărați⁴. *Cuvântul* povestește visul lui Alexandru Lăpușneanu, îndemnat să meargă pentru a zidi mănăstire la Pângărați, unde trăia starețul Amfilohie. Este consemnată relatarea acestuia din urmă despre

-
- (1) *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. IV, p. 39; Șt. Berechet, *Documente slave necunoscute asupra mănăstirii Pângărați*, în “Spicuitor în ogor vecin”, an I, fasc. 1-3, 1930, p. 71. Într-un opis de documente ale mănăstirii este menționat un document de la Alexandru Lăpușneanu din 29 iulie 1565 (N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor feudale din Moldova*, București, 1974, p. 688. Se păstrează numeroase hrisoave date mănăstirii, începând cu cel din 9 iulie 1577 (*DIR*, veacul XVI, A, vol. III, p. 89), unele întărind daniile ale lui Alexandru Lăpușneanu – cele din 8 aprilie 1585 și din 1585-1586 (*DIR*, veacul XVI, vol. III, p. 277-278 și 287).
  - (2) Șt. Berechet, *op. cit.*, pag. 71, 72-74; *DIR*, veacul XVII, A, vol. III, p. 49-50, 51 (documente din 16 ianuarie 1612).
  - (3) Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. II revăzută, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 27.
  - (4) Dan Antonovici, *Un manuscris din mănăstirea Pângărați, județul Neamțului*, în “Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, an X, 1909, p. 70-76; vezi și P.S. Năsturel, *Le “Dit” du monastère de Pângărați. I. Premières recherches*, în “Buletinul Bibliotecii Române”. Institutul Român de Cercetări, Freiburg, vol. X (XIV) – Serie nouă, 1983, p. 387-420.

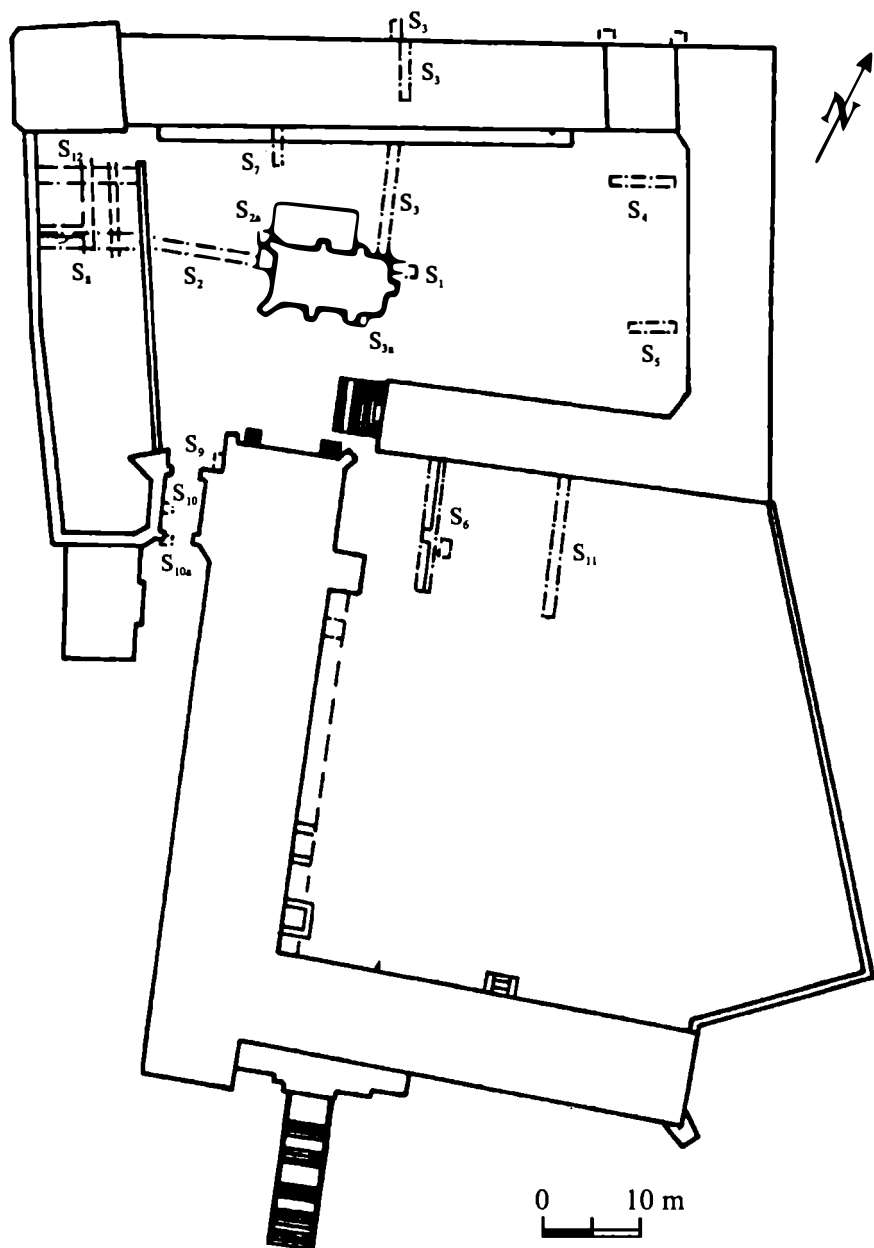

Fig. 1. Mănăstirea Pângărați. Planul general al săpăturilor arheologice din 1993 și 1994.

sihastrul Simeon, care a trăit în codrii din apropierea pârâului Pângărați din vremea lui Iliaș voievod, fiul lui Alexandru cel Bun, ridicând apoi acolo, cu ajutorul lui Ștefan cel Mare, o biserică de lemn. Aceasta a fost arsă de turci în anul bătăliei de la Valea Albă, când Simeon a trebuit să părăsească, împreună cu ceilalți călugări, peste munți, în cetatea Gurghiului și la mănăstirea Cașiva, unde a murit. Sunt înfățișate împrejurările ridicării bisericii mănăstirii Pângărați, sfințită de mitropolitul Grigorie în anul 1560. Această tradiție, păstrată la mănăstirea Pângărați, a fost menționată în 1854 în *Almanahul de învățătură și petrecere* tipărit la Iași⁵, precum și în istoricul întocmit în 1857, la solicitarea mitropolitului Sofronie, de egumenul Varnava⁶.

Inscripția slavonă mutată pe la 1909 lângă intrarea bisericii și încastrată în prezent în zidul pridvorului adăugat bisericii, are următorul cuprins: “Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și săvârșirea Sfântului Duh. Această eclisiarhie a făcut-o pan Dumitru Șoldan mare vistiernic și soția lui Safta în zilele lui Vasilie voievod, la anul 7151 (1642) luna septembrie 10 zile, și fiind pristav Andonie de la Bisericiani la turn și la trapezărie și la acoperișul sfintei biserici”⁷. Din textul ei rezultă că în timpul lui Vasile Lupu s-a ridicat, în ansamblul monastic, o eclisiarhie, care se adăuga unei trapeze, unui turn și refacerii acoperișului. O altă inscripție slavonă, “care a fost la trapezu”, datată 7140, 7 august a fost menționată, cu erori de transcriere, de preotul Grigore Musceleanu în anul 1862⁸.

În istoricul întocmit de egumenul Varnava se menționează că egumenul Macarie “au deschis paraclisu în bașca de supt monastire ce era făcută de la facerea bisericeii de Alexandru Vvd. Lăpușneanu, pentru siguranța odoarălor, ear acest arhimandrit Macarie mai săpând pământul din bașcă, au așăzat catapeteasmă și au făcut paraclis, cu hramul Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil și s-au sfințit la 1806”⁹.

- (5) *Monastirea Pângărați în Moldova*, în “Almanah de învățătură și petrecere”, Iași, 1854, p. 58-66.
- (6) *Istoria monastirei Pângărați*, scrisă de Varnava arhimandritul, la 28 martie 1858, ca urmare a ordinului Mitropolitului Sofronie nr. 215 din 7 februarie 1857, se păstrează la Arhivele Statului Iași, Fondul Mitropoliei Moldovei, dosar 10/A, 1857, publicat de Victor G. Cădere, *Însemnări despre unele mănăstiri și schituri din Moldova, după cronica Mitropoliei Moldovei și Sucevei din anul 1857*, în “Mitropolia Moldovei și Sucevei”, an XL, nr. 9-10, 1964, p. 515-517. Un text aflat la mănăstirea Pângărați fusese publicat de preotul Grigore Musceleanu în “Biserica. Foaie religioasă – morale”, an I, 1862, nr. 31, p. 241-244 și nr. 32, p. 250 și în “Calendarul Anticu pe anulu 1863”, p. 70-74, lipsind însă pasajele privitoare la lucrările din secolul al XIX-lea, aflate în textul publicat de V.G. Cădere.
- (7) G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, B.C.M.I., an XXI, 1928, fasc. 55-58, pag. 180 și fig. 216, p. 188.
- (8) Gr. Musceleanu, *Monastirea Pângărați cu hramu Sf. Dimitrie, ținutu Neamțu*, în “Biserica”, an I, 1862, nr. 31, p. 241, reluată în “Calendarul anticu pe anulu 1863”, p. 68.
- (9) *Ibidem*, p. 74; V.G. Cădere, *op. cit.*, p. 509; același autor reproduce din Sinodicul bisericii Pângărați pe anul 1872 date privind amenajarea paraclisului de la nivelul inferior al bisericii de egumenul Macarie, lucrări care s-ar fi terminat în 1755, ca și despre reparații efectuate în 1853. În privința datei corecte, ea este mai probabil 1806,

În 1854, *Almanahul de învățătură și petrecere* menționa că până în secolul al XIX-lea mănăstirea a păstrat "a ei umilită formă", cu biserica "cu două rânduri"... "în giurul căreia se întindeau chiliile durate de lemn, care toate erau de un zidu cungiurate și cu un turnu peste poartă". Egumenul Varnava a întreprins "zidirea și lărgirea mănăstirii care s-au întins pân' la o adâncă râpă poncie, unde amu se află un foarte înalt zid de 6 st. pe care se razimă în lungime de 54 st. un rând de chiliile de peatră cu cămări, cu treapez și alte încăperi frumoase și comode de a ospăta și a locui un număr de călugări și de oaspeți. De-asemene au luat măsurile cuvenite de a mări biserica, turnul și poarta..."¹⁰. Din cele scrise în 1857 de egumenul Varnava reiese că aceste lucrări au fost făcute începând din anul 1850, din veniturile moșiilor Ivănești și Tarcău, date de Mihail Sturdza în mai 1849, pe 10 mai, mănăstirii Pângărați. Și alte documente menționează, la venirea ca stareț a lui Varnava, existența a opt "chilii durate din bârne" și biserica din piatră. Până în 1859 fuseseră ridicate "zidiri mari pentru casăle egumenești și arhondaric", având sub ele și un "beci mare boltit cu 14 despărțituri și o sală în lungul acestor despărțituri", s-au făcut 16 chiliile din nou "cu cămările și celelalte atenanse ale lor", la vale de aceste chiliile s-au făcut trapeză, cuhnie și pitărie, dedesuptul căreia au fost zidite 3 beciuri și "o bașcă sub un turn din capătul chiliilor despre miază-noapte". A fost înălțată clopotnița "cu 4 stânjeni jumătate", acoperită cu tablă, s-a început zidirea unei biserici "ce i se dă numirea de paraclis", în lungime de 11 stânjeni, ridicată până la ferestre. S-a mărit ograda vechii mănăstiri tăind din munte și s-a îndreptat locul umplând o râpă¹¹. În iulie 1862, preotul Grigore Muscelanu găsea biserica zidită "până la învelitoare numai de piatră, iar acum stă spre a se ruina"¹².

După secularizarea averilor mănăstirești, incinta ansamblului a folosit pentru penitenciar; după 1872 biserica neterminată a fost dărâmată. Ulterior a funcționat aici un sanatoriu¹³, iar în ultimele decenii stațiunea de cercetări "Stejarul" a Academiei ... filiala Iași și laboratoarele "Plantavorel". Biserica nu a mai folosit cultului între 1950 și 1980. Din 1980 a fost biserică parohială, în 1990 fiind reînființată mănăstirea. Toate acestea au adus multe modificări, demolări sau adăugiri clădirilor.

În anul 1992 au fost efectuate săpături în vederea restaurării turnului din partea de nord-est a incintei. În interiorul și în jurul acestuia, conduse de regretatul arheolog Ștefan Scortănu. Au fost urmărite probleme legate de verificarea eventualei existențe a unei construcții vechi sau a unei pivnițe, raportul între turn și construcțiile alăturate, determinarea fazelor de construcție și funcționare și căutarea unor elemente de datare, precum și precizarea vechilor niveluri de călcare. Cercetările menționate au dovedit că: fundațiile turnului se sprijineau pe roca aflată la o adâncime de cca. 0,90 m, neexistând urme ale unor construcții mai vechi sau ale unor beciuri. Intrarea în turn

perioadă în care era egumen Macarie.

(10) *Almanah de învățătură și petrecere*, 1854, p. 65-66.

(11) V.G. Cădere, *op. cit.*, p. 510.

(12) Gr. Muscelanu, *op. cit.*, p. 69.

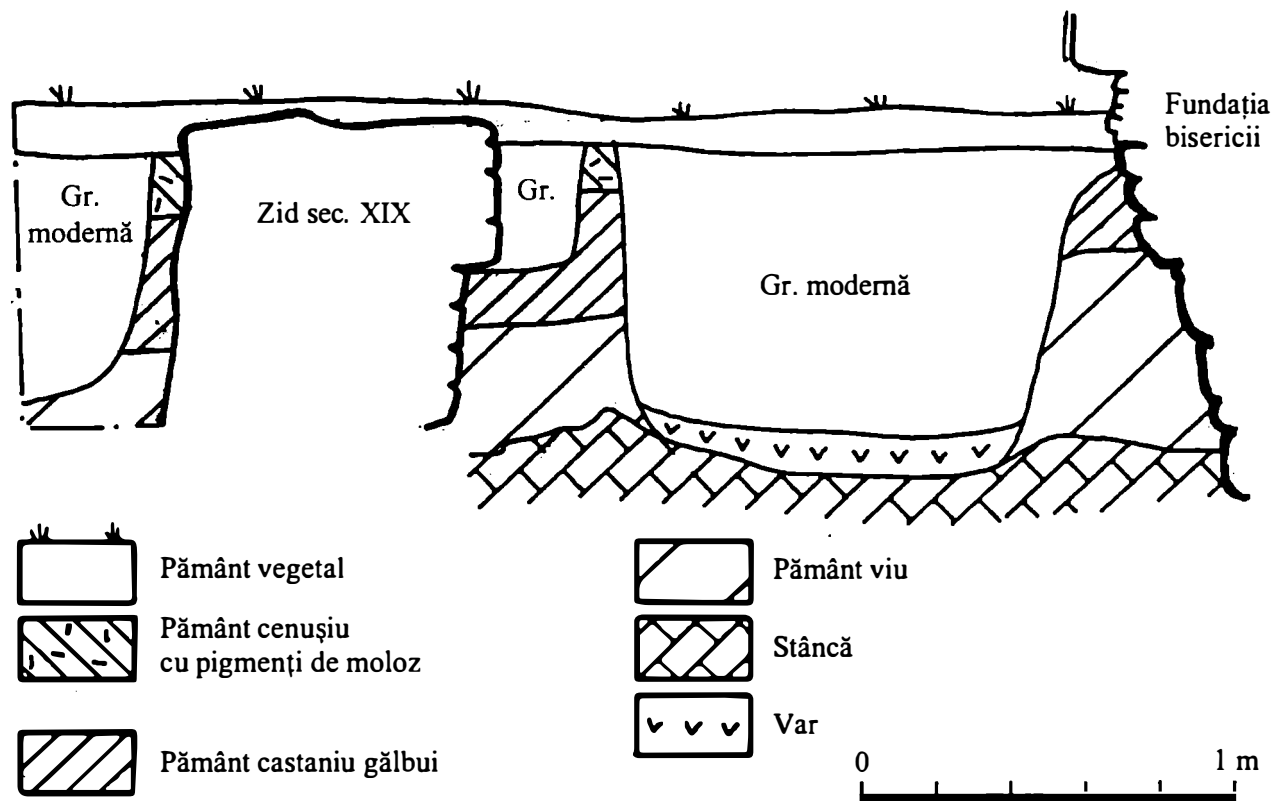
(13) Ilarie Lupașcu, *Scurt istoric asupra Mănăstirii Pângărați*, în "Viața Monahală", Iași, an I, nr. 8, 1933, p. 211-212.

se făcea inițial din incintă printr-o ușă deschisă pe latura sudică, la fel ca încăperea de la vest de turn. Zidul de incintă a fost construit la est de turn, ulterior acestuia. Turnul se afla la început la extremitatea nord-estică a incintei, construcțiile situate la est fiind mai târzii. În faza inițială, ansamblul cuprindea turnul de la nord-est, turnul de la intrare, zidul de incintă pe laturile de vest și nord și clădirile de pe latura de vest. Turnul a suferit numeroase modificări – deschideri sau transformări de uși și ferestre, închideri ale unor goluri de tragere¹⁴.

Săpăturile arheologice din august 1993 și din septembrie 1994, legate de lucrările de restaurare¹⁵, au urmărit obținerea unor date privind cronologia ansamblului, cunoașterea traseului vechilor ziduri de incintă și a altor urme de construcții și precizarea nivelurilor de călcare originare solicitată în vederea proiectului de sistematizare verticală a întregului ansamblu. Sondajele au fost dispuse în jurul bisericii, lângă turnul de intrare, pe laturile de vest, nord și est ale primei incinte, precum și în incinta a doua, la sud de clădirea modernă folosită în prezent ca biserică¹⁶. În zona săpăturii

- (14) Ștefan Scorțanu, *Sondajul arheologic de la Mănăstirea Pângărați, județul Neamț, raport pregătit pentru a XXVII-a sesiune națională de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1992, Constanța, mai 1993*; Ștefan Scorțanu, Elena Ciubotaru, *Sondajele arheologice de la Pângărați din anul 1992, comunicare la Sesiunea de comunicări științifice dedicată Zilei Naționale a României, Muzeul de Istorie Piatra-Neamț, 18-19 noiembrie 1993*.
- (15) Șeful proiectului de restaurare – arh. Liana Bilciurescu.
- (16) Sondajele din 1993 au fost dispuse astfel: S1 (3 x 1,20 m), în partea de nord a absidei altarului; S2 A (1,50 x 1,50 m), în partea de vest a bisericii, la limita dintre pronaos și pridvorul adăugat; S3 A (1,45 x 1 m), pe latura de sud a bisericii, lângă contrafortul dinspre est; S4 (7 x 1 m), în partea de nord-est a incintei, orientată est-vest, în dreptul turnului de nord-est, la 4,70 m de acesta; S5 (5 x 1 m), paralel cu S4, la 15,50 m spre sud; S6 (14 x 1,50 m), orientată nord-sud, la cca. 12 m de colțul clădirii moderne folosită ca paraclis, pe latura de sud a acesteia; S7 (2,50 x 1 m), perpendiculară pe corpul nordic de construcții, la 12 m de colțul dinspre nord-vest al cerdacului acesteia; S8 (7,80 x 1,50 m), în partea de vest a incintei, în spațiul dintre zidul de sprijin și zidul de incintă, la 10,50 m de construcția din colțul de nord-vest; S9 (1,50 x 1,20 m), pe latura de nord a turnului clopotniță, lângă clădirea ridicată la est de acesta; S10 și S10 A (1 x 1 m), pe latura vestică a intrării de sub turnul clopotniță, în partea sa mediană și spre sud, la exterior. A mai fost săpat un sondaj de control de 2 x 2 m, în zona excavațiilor pentru canalul de aerisire, pe latura de est a corpului de clădiri de la est de turn, la 3,50 m de foișorul ce adăpostește scara de acces. În 1994 secțiunile au fost trasate: la nord de altarul bisericii (S3 nord, cu profilul vestic la 1,50 m de colțul contrafortului din partea de est a naosului și 1,50 m de colțul de nord-est al bisericii, prelungit – cu o întrerupere de 4,50 m într-o zonă inaccesibilă săpăturilor – prin corpul nordic de chilii și la exteriorul acestora, cu lățimea de 1 m și lungimea de 12 + 5 + 2 m); la vest de biserică (S2 de 1 x 1,50 m, cu profilul vestic la 0,40 m de colțul sud-estic al casei scării, până la zidul modern de sprijin din partea de vest a incintei, unde este continuată de S8/1993, care a fost prelungită până la zidul exterior de incintă); pe latura de vest a incintei, în apropierea colțului nord-vestic al fostului corp de construcții (S12 de 1,50 x 10 m, paralel cu S8 la 5 m nord de acesta; în cerdacul din fața corpului nordic de chilii, în prelugirea S7/1993; în a doua incintă, la sud de clădirea modernă folosită ca

Fig. 2. Mănăstirea Pângărați. Profilul sudic al secțiunii I.

pentru canalul de aerisire de pe latura de est a corpului de clădire de la sud-est de intrare a fost păstrat un profil transversal, lângă care săpătura s-a adâncit până la talpa fundației construcției. Cercetările și observațiile stratigrafice au fost foarte mult îngreunate de numeroasele săpături, nivelări sau umpluturi efectuate în incintă cu ocazia diferitelor transformări și reparații legate de utilizarea clădirilor ansamblului în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și în secolul XX, precum și a restaurărilor din deceniul trecut.

Intervențiile moderne au dus la dispariția în cea mai mare parte a posibilităților unor constatări de ordin stratigrafic privind cronologia bisericii. S-a putut observa că soclul acesteia a fost îngroșat într-o perioadă relativ târzie, probabil în secolul al XIX-lea. În partea de est a laturii nordice această îngroșare este mai redusă, circa 0,07 m, fiind vizibilă până la aproape 0,40 m deasupra decroșului fundației. În partea de vest, în dreptul casei scării de acces la nivelul superior al bisericii, îngroșarea este mult mai mare, depășind 0,50 m; temelia porțiunii îngroșate se adâncește aici până în apropierea solului viu. Fundația inițială a bisericii se afla în acest loc înapoia părții îngroșate a zidului, adâncindu-se mai mult în pământul viu. Săpături efectuate în jurul bisericii, pentru drenaj, în 1995, fără asistență arheologică, au permis observarea adosării casei scării la corpul inițial al bisericii. Și în partea de nord-est, fundația, a cărei adâncime depășește 0,60 m, pătrunde mult în solul viu, atingând stânca naturală. În acest loc, groapa unui mormânt târziu (databil la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, după un nasture găsit în zona mijlocului), săpată chiar lângă fundație, a distrus legătura stratigrafică directă între fundația bisericii și depunerile din incintă.

Chiar în situația unor observații stratigrafice dificile și incomplete se poate considera că biserica este prima construcție de zid ridicată pe locul respectiv, putând fi astfel identificată cu lăcașul ctitorit de Alexandru Lăpușeanu la 1560. În ceea ce privește biserica de lemn din secolul al XV-lea care, conform tradiției și a unor mărturii consemnate în scris a precedat această ctitorie, se poate emite ipoteza că urmele ei se vor fi aflat în interiorul actualului edificiu, ipoteză ce nu va putea fi verificată deoarece lucrările de amenajare a paraclisului din partea inferioară a bisericii efectuate în secolele XVIII-XIX și în secolul nostru au făcut ca nivelul de călcare al acestuia să se afle mult sub cota corespunzătoare, la exterior, momentului construcției din secolul al XVI-lea, înlăturând și depunerile anterioare acestei perioade.

La est de biserică, nivelul de construcție este situat la partea superioară a unui strat de pământ castaniu-galben deasupra pământului viu, cenușiu-gălbui, suprapus stâncii, care se află aici la -0,70 – 0, 80 m sub actuala suprafață. La cca. 1,50 m de biserică au fost găsite resturile unui zid de piatră gros de 0,85 m, zid târziu, care despărțea biserica de restul incintei¹⁷. Pe latura de vest, lângă pridvorul adăugat, un bloc de

---

biserică (S11, de 1 x 15 m, paralel cu S6/1993, la 12 m de acesta); casete în pivnița din partea estică a corpului nordic de chilii precum și la exterior, la limitele între turnul de nord-est și zidul de incintă de pe latura nordică.

- (17) Zidul respectiv apare pe fotografii din primul sfert al secolului XX (G. Balș, *op. cit.*, pag. 182, fig. 209).

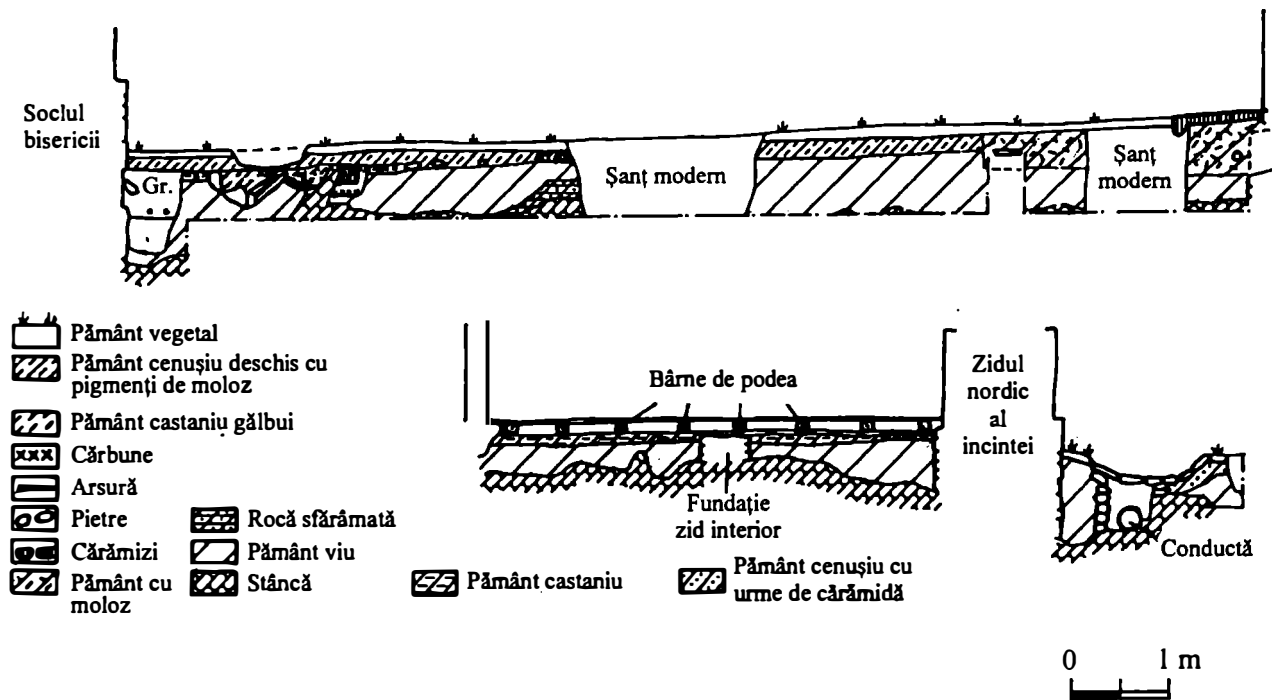

Fig. 3. Mănăstirea Pângărați. Profilul vestic al secțiunii 3.

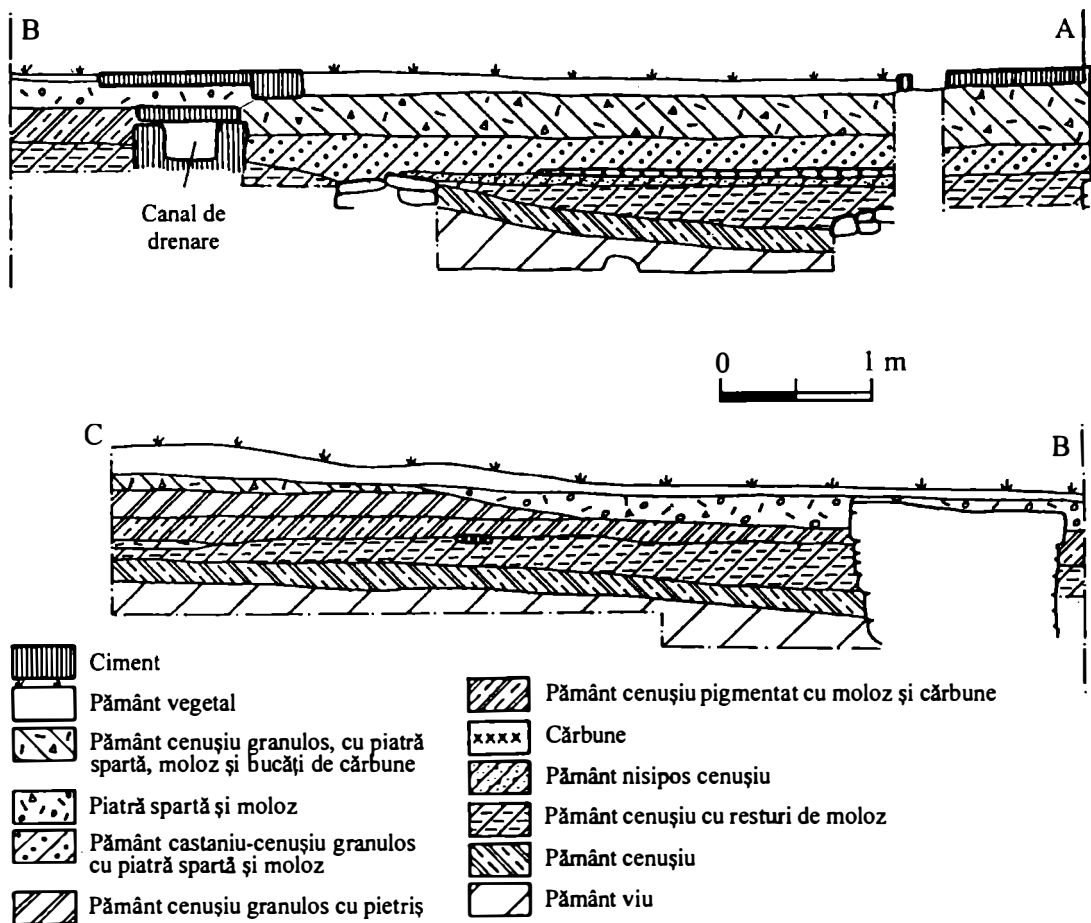
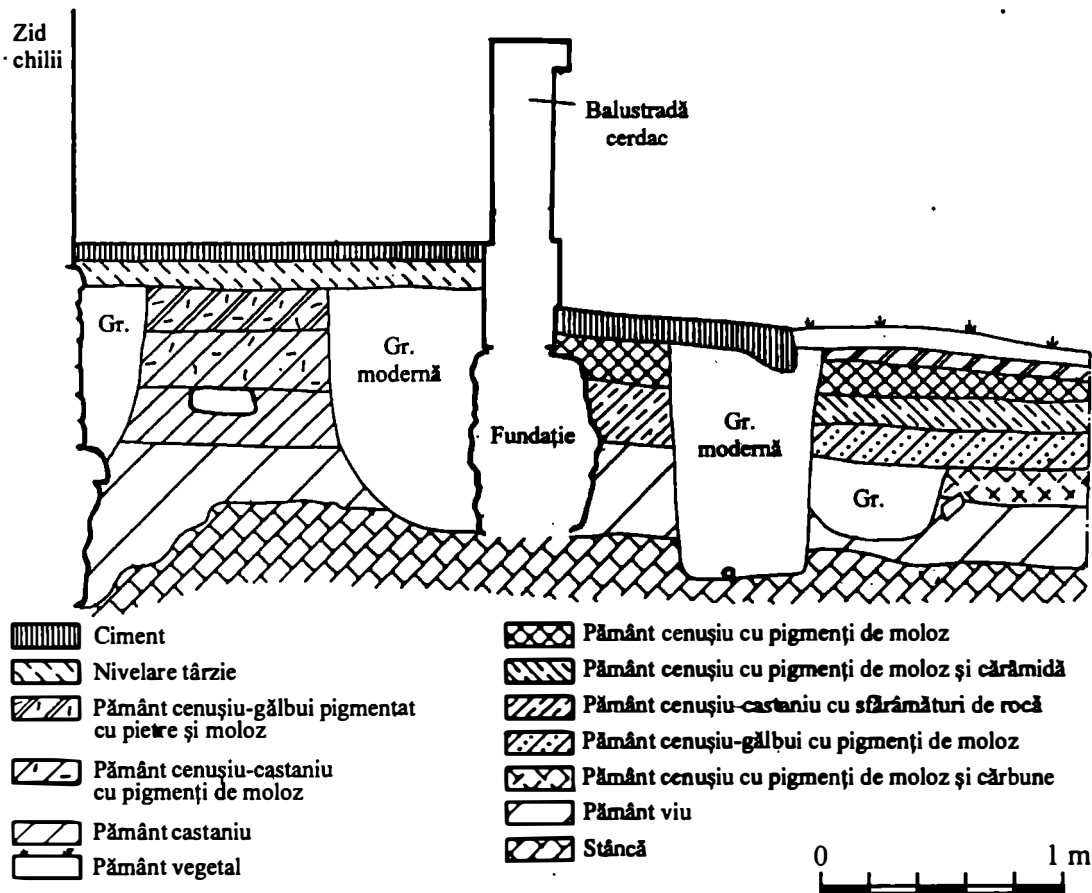

Fig. 4. Mănăstirea Pângărați. Profilul vestic al secțiunii 6.

Fig. 5. Mănăstirea Pângărați. profilul estic al secțiunii 7.

stâncă alăturat a împiedicat constatarea directă a poziției stratigrafice a fundației. Și aici, solul viu este aproape de suprafață, iar roca se află la mai puțin de 0,70 m. Adăugarea târzie a pridvorului etajat de pe latura de nord a bisericii este evidentă și în săpătură. Pe latura de sud, fundația din dreptul altarului este mai lată decât elevația, ca și cea a contrafortului. Li se suprapune direct pavajul amenajat în 1987. În această zonă, în imediata vecinătate a bisericii, se află morminte, unul din ele având o cărămidă cu inscripție incizată, din anul 1857. Săpătura a fost oprită la nivelul acestor morminte, care se extind și în afara limitelor sondajului. Lucrările precedente au avut ca rezultat decaparea pământului din jurul bisericii, pe alocuri chiar până sub nivelul de călcare al perioadelor inițiale de funcționare.

În zona de la nord de biserică, pământul viu gălbui și stânca naturală se află la adâncimi relativ mici – stânca, pe alocuri la numai 0,80 m – depunerile fiind subțiri și în bună măsură deranjate de intervenții târzii. Fundațiile corpului nordic de chilii, limitat spre exterior de zidul de incintă, sunt ridicate direct pe stâncă. Ele reprezintă primele construcții ridicate pe locul respectiv, putând data așadar fie din cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea, fie, în cazul în care inițial nu vor fi existat clădiri pe această latură, din secolul al XVII-lea, etapă marcată de pisană din 1642 ce se afla pe fosta trapeză, menționată mai sus. În încăperea care a fost cercetată în interior s-au descoperit și urmele unui zid de compartimentare orientat est-vest, gros de aproape 0,60 m. Zidul de incintă de pe latura nordică are fundația țesută cu cea a turnului din parte de nord-est, ceea ce arată contemporaneitatea lor. Porțiunea zidului de incintă care continuă latura nordică la est de turn are fundațiile în mod evident distincte de ale acestuia, reprezentând, după cum se observă și în elevație, o adosare ulterioară. Se confirmă astfel constatările din cursul săpăturilor efectuate în 1992 de Ștefan Scorțanu, că turnul reprezenta inițial colțul de nord-est al incintei. Actualul zid ce închide incinta în partea de est a laturii nordice și pe latura estică, ulterior primelor construcții din partea de nord a ansamblului, poate fi – în lipsa unor săpături greu de executat datorită transformărilor rezultate din utilizările construcțiilor din această zonă în perioadele târzii – datat ipotetic în secolul al XIX-lea, odată cu importanțele lucrări efectuate după 1850. Tot atunci se poate presupune că a fost executată și recompartimentarea chiliilor și înălțarea zidului exterior pe întreaga latură de nord. În partea sa superioară, acest zid are o grosime mai mică, de circa 0,70 m, și este străbătut de goluri circulare, asemănătoare celor de la nivelul superior al turnului clopotniță, adăugat acestuia după 1850.

Observațiile stratigrafice din sondajul efectuat în cuprinsul actualului cerdac arată că zidul ce limitează spre interiorul incintei corpul de chilii de pe latura nordică a ansamblului, prin poziția nivelului de construcție, se dovedește a se număra tot între primele construcții ale mănăstirii. Fundația de beton a cerdacului actual se ridică deasupra unei temelii din piatră și mortar, cu aspect neregulat, fundată de la o cotă sensibil superioară față de zidul chiliilor. Spre exterior s-a putut observa că această temelie a fost construită de la un nivel situat la partea superioară a unor straturi de pământ cu urme sau cu pigmenți de moloz, de deasupra stratului gros de circa 0,40 m de pământ viu, suprapus rocii aflate la o adâncime de aproape 1 m. Temelia poate fi

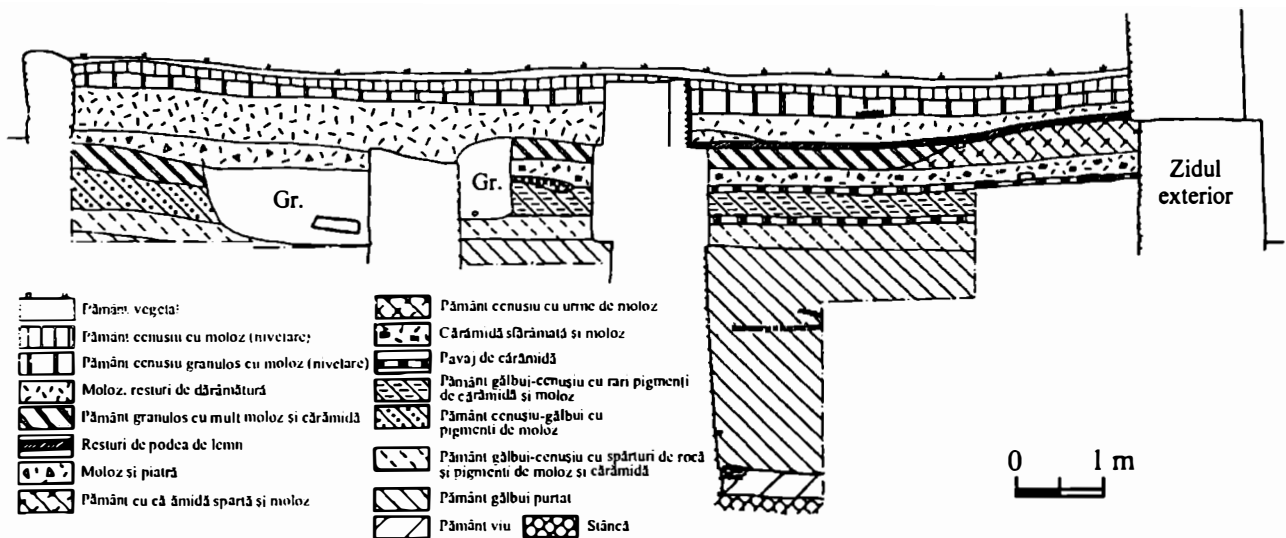

Fig. 6. Mănăstirea Pângărați. Profilul sudic al secțiunii 8.

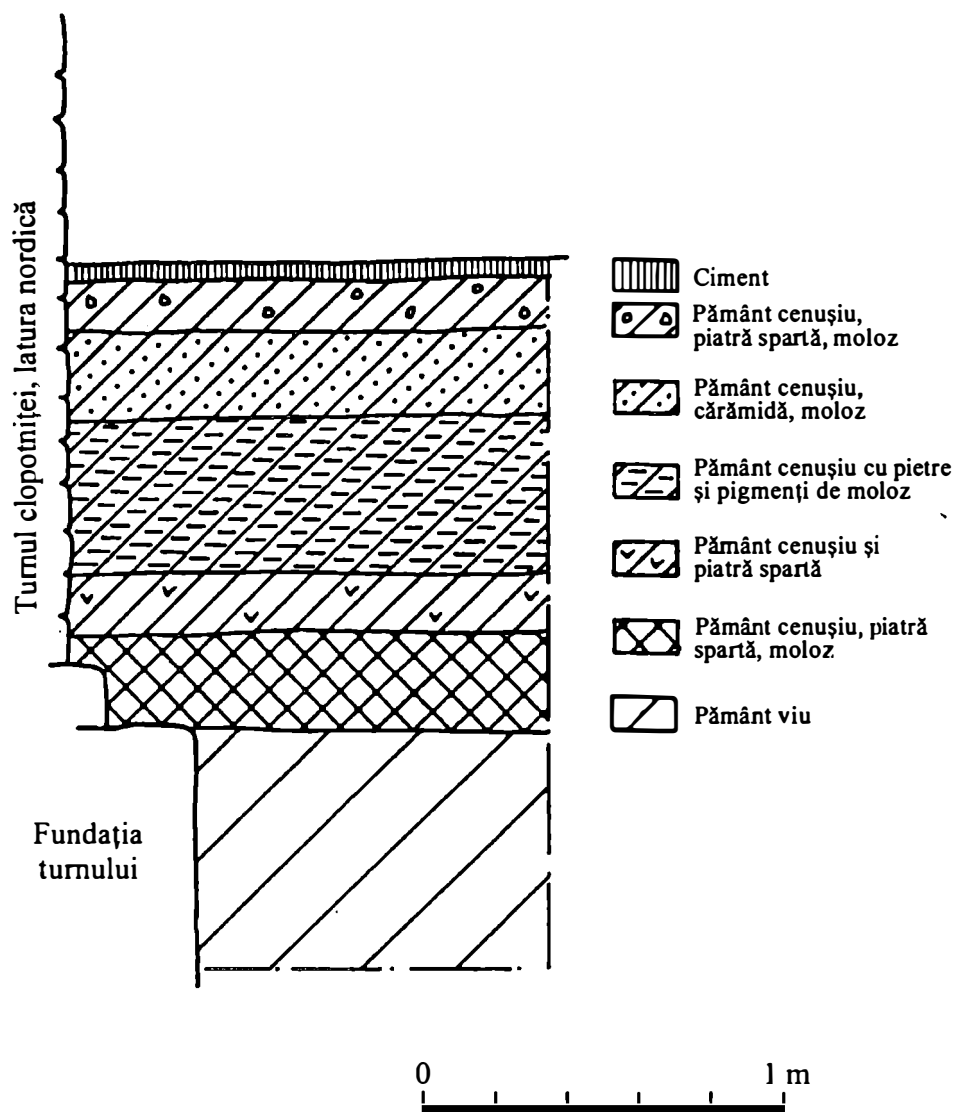
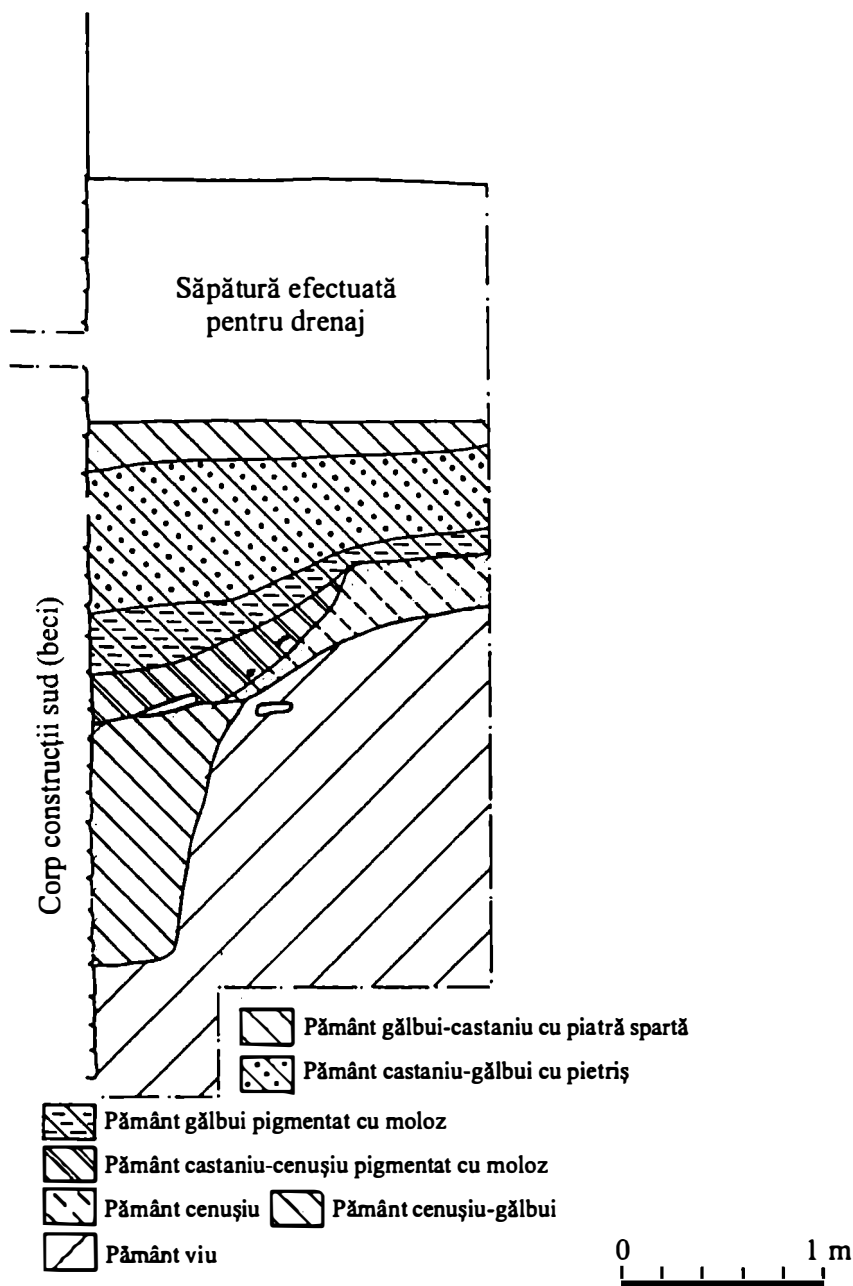

Fig. 7. Mănăstirea Pângărați. Profilul vestic al secțiunii 9.

Fig. 8. Mănăstirea Pângărați. Profilul nordic al sondajului din săpătura de lângă corpul sudic de construcții.

datată în mod ipotetic în secolul al XIX-lea, aparținând probabil unui cerdac ce va fi fost construit în acea perioadă.

Sondajele efectuate pe latura de nord a pivniței aflată în partea de vest a corpului nordic de chilii și observațiile efectuate în această zonă arată că bolta de cărămidă, semicirculară pe arcuri dublouri, a fost refăcută pe fundații anterioare de piatră, probabil tot pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Fisura profundă vizibilă în zidul exterior ajunge până la fundație. Fisurarea, pe întreaga înălțime, a zidurilor și tendința de deplasare a colțului de nord-vest al clădirilor se datorează terenului, vecinătății imediate a râpei și probabil faptului că ultima construcție, care adăpostește la subsol centrala termică, a fost ridicată pe umplutură, înglobând în interiorul ei fundațiile unui fost turn existent aici, care au fost marcate în pardoseală.

Pe latura de vest a incintei s-a urmărit clarificarea problemelor legate de corpul de clădiri care a existat pe această latură până la mijlocul secolului nostru. După demolarea lor, suprafața respectivă a fost acoperită cu moloz, piatră, cărămidă și pământ până la o cotă ce depășește cu 0,50 – 1,40 m pe cea a zonei alăturate din incintă, fiind mărginită de un zid de sprijin. Săpăturile au adus date semnificative privind cronologia construcției.

Lângă zidul dinspre est al încăperii cercetate a clădirii săpătura s-a adâncit până la baza fundației, la aproape -4,50 m sub actuala suprafață. Fundația zidului străbate straturi subțiri (0,25 – 0,30 m) cu urme de cenușă și cărbune, cu rare pietre de dimensiuni mici, suprapuse stâncii, sprijinindu-se pe roca naturală. Zidăria din piatră spartă legată cu mortar, având grosimea de circa 1 m, a fost ridicată aici, pe terenul care avea o pantă accentuată în vecinătatea râpei, concomitent cu aducerea de straturi de pământ de nivelare cu o grosime totală de peste 2,60 m. Pământul galben, provenit din coasta dealului alăturat, a fost depus în straturi succesive, întrerupte de rare urme de cărbune, cenușă sau pigmenți de cărămidă și moloz. De la această cotă, ce corespunde și cu actualul nivel de călcare de la exteriorul incintei, s-a început ridicarea deasupra nivelului solului a zidurilor, a căror lățime este mai mare decât a părții aflate mai jos, cu câțiva cm spre vest și cu aproape 20 cm spre est și care se păstrează pe o înălțime de circa 1 m. Un mic fragment de pahar de sticlă databil în secolul al XIX-lea, descoperit în partea inferioară a straturilor de nivelare depuse deasupra stâncii, ca și numeroasele analogii în privința tehnicii și modului de construcție cu clădirile de la sud-est de turnul clopotniță, permit datarea corpului de construcții de pe latura vestică a ansamblului după 1850, în timpul egumenului Varnava. Se disting urmele a două pavaje succesive de cărămidă, din cel inferior păstrându-se praf și spărtură de cărămidă, separate de pământ galben purtat amestecat cu spărtură de rocă; pavajul inferior era situat la circa 0,25 m deasupra cotei lățirii zidului, cel de al doilea cu circa 0,30 m mai sus. Peste acest din urmă pavaj, în colțul unei încăperi, lângă zidul exterior, au fost găsite resturile bazei unei sobe, din cărămizi legate cu pământ, ocupând o suprafață rectangulară cu colțul teșit.

Într-o perioadă târzie, zidurile corpului de construcții de pe latura de vest au fost complet refăcute, zidul exterior (de incintă) având grosimea de 1,20 m, iar cel dinspre interior, 0,85 m. În interiorul încăperii zidurile au parametrul din cărămizi de 27 x 13 x 7 cm, caracteristice perioadei de la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului

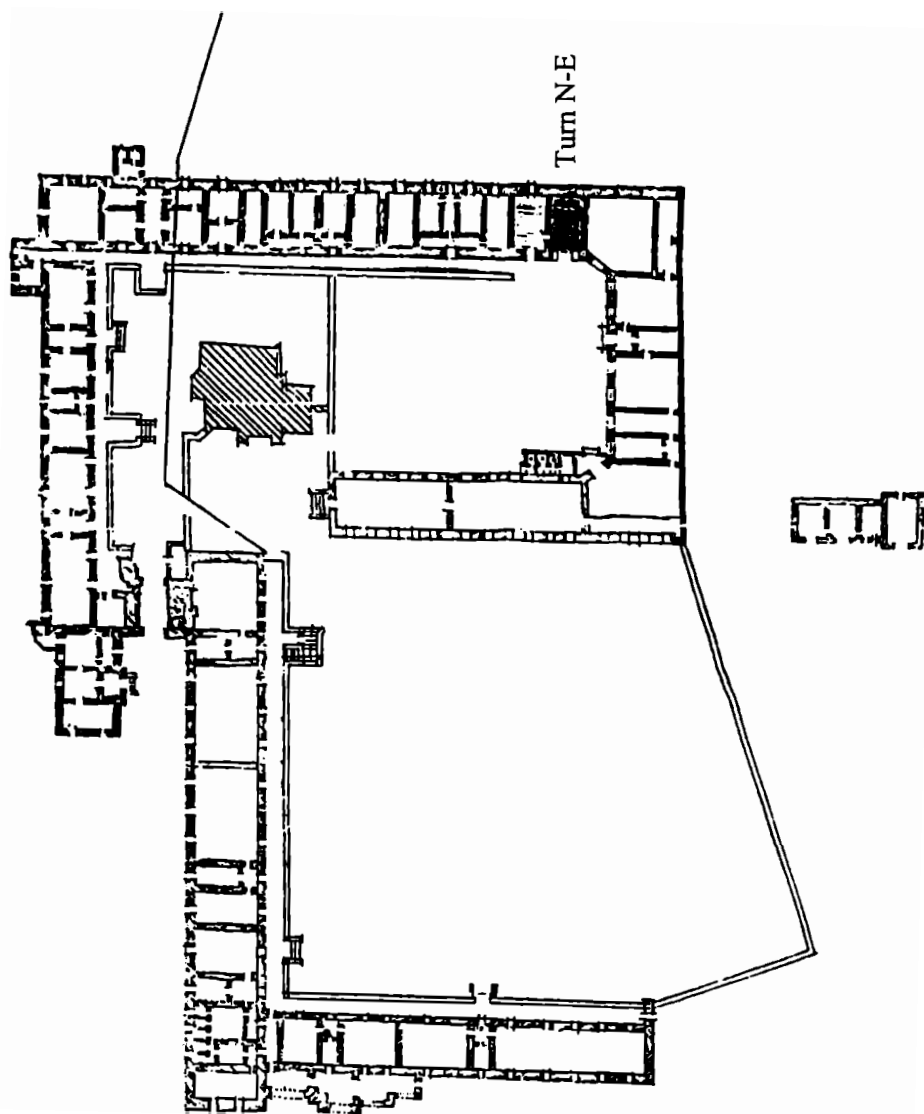

Fig. 9. Schiță de plan al ansamblului mănăstirii Pângărați din anul 1940.

XX, când poate fi datată această refacere. Aceleași etape îi corespund resturile unei podele din scânduri pe bâme dispuse nord-sud, peste un strat de pământ cu moloz și spărtură de cărămidă. Deasupra se află straturi cu moloz, piatră și cărămidă spartă, provenite de la demolarea construcției. Clădirea, ce apare în fotografii din al patrulea deceniu al secolului XX și într-un plan din 1940¹⁸, a fost demolată la începutul celei de a doua jumătăți a secolului nostru. Traseul zidurilor se poate distinge la suprafața terenului ceea ce, împreună cu imaginile menționate și cu datele obținute din săpătură, fac posibilă reconstituirea înfățișării clădirii. Ea poate fi ipotetic identificată cu cea menționată între cele ridicate la mijlocul secolului al XIX-lea: "...la vale de aceste chilii a făcut trapeză, cuhnie și pitărie, dedesubtul căreia a zidit trei beciuri"¹⁹.

Se poate presupune că, înaintea ridicării, după 1850, a acestui corp, în zona de vest a ansamblului se vor fi aflat alte construcții, situate puțin mai spre interiorul incintei. Indicii în acest sens sunt urmele de cărămidă, piatră (inclusiv pietre parțial cioplite de dimensiuni mai mari) și mortar, descoperite la circa 7-6 m de biserică, în spațiul îngust dintre cablurile și conductele moderne, care au împiedicat adâncirea și extinderea săpăturii pentru a clarifica semnificația acestor vestigii.

Adosate bisericii într-o perioadă târzie în vecinătatea casei scăării, au fost descoperite fundațiile și resturile părții inferioare a unui zid din piatră și mortar care, la circa 4 m de biserică formează un unghi spre sud. Zidul compartimenta incinta la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primele decenii ale celui următor; el apare în unele fotografii²⁰.

Sondajele efectuate lângă turnul clopotniță au permis observații privind raportul dintre turn și corpul de construcții de la sud-est de acesta. Turnul și contrafortul oblic din colțul de nord-est au fundații lățite cu 0,39 m, respectiv 0,60 m. Li s-a adosat, după ce contrafortul a fost în mare parte demantelat, construcția cu două niveluri de la est de turn. La o dată și mai târzie a fost adăugată o porțiune, lată de peste 3 m, a clădirii respective, care depășește latura de nord a turnului spre interiorul incintei; nivelul ei de construcție se află la o cotă mult mai ridicată, fundația având o adâncime mai mică. În jurul turnului și în dreptul intrării pe sub acesta, nivelul terenului a fost mult ridicat. Aici săpătura pentru amenajarea cu pat de beton a conductei pentru instalația termică a împiedicat observații precise. Un bloc de piatră din apropierea părții inferioare a zidăriei turnului, în dreptul intrării, la sud-vest, a fost cioplit, fața sa fiind adusă la verticală.

În săpăturile din partea de est a primei incinte nu s-au găsit urme ale vreunui zid în dreptul turnului de nord-est. Traseul vechii incinte pe latura estică rămâne de precizat, ținându-se seama și de rezultatele cercetărilor din 1992. În această zonă, roca se află la adâncimi destul de mici (-0,60 -0,70 m în partea de sud-est, -0,65 -0,80 m în cea de nord-est), observându-se și porțiuni de stâncă mai ridicate.

(18) Corpul de clădiri figurează pe un plan care poartă data 1940, aflat în dosarul proiectului de restaurare, și în fotografii din deceniul 3 sau 4 al secolului XX (vezi Ilarie Lupașcu, *op. cit.*, p. 209, articol datat 6 septembrie 1933).

(19) V.G. Cădere, *op. cit.*, p. 510.

(20) G. Balș, *op. cit.*, p. 186 și urm., fig. 217-218.

Fig. 10. Mănăstirea Pângărați – gravură din anul 1854
(după “Almanah de învățătură și petrecere”, Iași, 1854).

Pentru determinarea traseului laturii sudice a primei incinte a mănăstirii a fost trasată o secțiune în dreptul turnului clopotniță, la o distanță de cca. 21 m de acesta și la aproape 10 m de corpul de clădire alăturat. Pe întreaga lungime de 14 m a secțiunii, lângă profilul ei vestic, a fost descoperit un zid orientat nord-sud, din piatră legată cu mortar, cu fundații adânci de 0,70 m. Cu acestea se țese un alt zid, gros de cca. 1,45 m, dispus perpendicular în direcția turnului și care nu mai continuă la est de primul. Nivelul de construcție al acestor ziduri se află la partea superioară a unor straturi groase de peste 0,40 m aflate deasupra pământului viu. Zidul orientat nord-sud taie o temelie din piatră legată cu pământ, lată de 0,70 m aparținând probabil primelor construcții de pe acel loc. El a fost la rândul său distrus în extremitatea sa nordică de fundația construcției ridicată în primul sfert al secolului XX. Ce reprezentau aceste ziduri urmează a fi lămurit prin cercetări viitoare. Poziția stratigrafică a nivelului de construcție – la partea superioară a mai multor straturi care corespund unor etape din existența ansamblului, precum și existența unei temelii anterioare, îngăduie presupunerea că resturile de ziduri menționate vor fi aparținut bisericii care a început să fie ridicată după 1850, edificiu din piatră, cu o lungime de peste 24 m, neterminat și demolat ulterior.

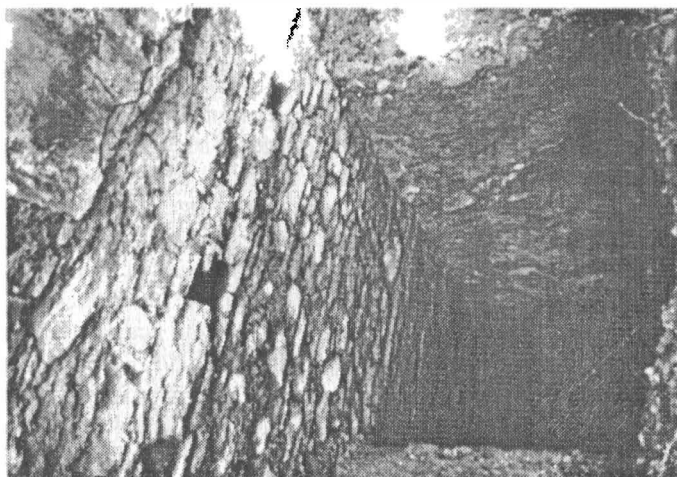
Urmele laturii sudice a incintei inițiale a mănăstirii au fost căutate și în 1994. Secțiunea orientată nord-sud, la aproape 23 m est de clădirea de lângă turnul clopotniță, ar fi putut intersecta un eventual zid de incintă aflat în dreptul acestuia. Din păcate, pe o mare parte a secțiunii, de peste 3,50 m, se află o groapă modernă ce pătrunde adânc în pământul viu, distrugând astfel toate urmele care vor fi existat acolo, tocmai în dreptul resturilor de zidărie legată cu pământ descoperite cu 12 m spre vest. La nord sau la sud de această groapă, unde pământul viu și stânca naturală se află la adâncimi relativ mici, ajungând la -0,60 -0,80 m, nu au fost descoperite urme ale vreunei fundații sau zidării.

O serie de observații de interes au fost efectuate în săpătura executată de șantier pentru canalul de aerisire în vederea eliminării umidității, pe o lățime de 2 m în lungul laturii de est a corpului de clădire de la sud-est de clopotniță. În această zonă s-a executat un sondaj, păstrându-se un profil transversal, până la talpa fundației, la o distanță de 3,50 m de foișorul care adăpostește scara de acces la cerdac. S-a constatat că, în vederea construirii acestei clădiri, a fost folosită panta naturală, accentuată, a terenului, amenajat prin săparea unui taluz cu o înclinare foarte mare până aproape de cota tălpii fundației viitoarei clădiri. După ridicarea acesteia, terenul a fost nivelat cu straturi de pământ de umplutură, până la cota actuală, față de care talpa fundației se află la aproape 4,50 m. Nivelul inferior al clădirii apare ca pivniță față de interiorul celei de a doua incinte, ridicându-se deasupra solului la exterior, spre vest, în fața turnului clopotniță. În cursul săpăturilor efectuate de șantier au fost descoperite, la 16 m sud de foișor, la o adâncime de 5 m, două morminte. La 1,50 m de peretele clădirii, un schelet de bărbat, cu o monedă din 1677 și un altul, de femeie, aflat la o adâncime cu cca. 0,40 m mai mare. Poziția acestor morminte, precum și materialele din secolul al XIX-lea descoperite în straturile de nivelare, între care o monedă din anul 1817²¹, arată că ridicarea întregului corp de clădiri alipit laturii de est a turnului datează din secolul al XIX-lea, ceea ce concordă și cu unele particularități arhitecturale, cum sunt

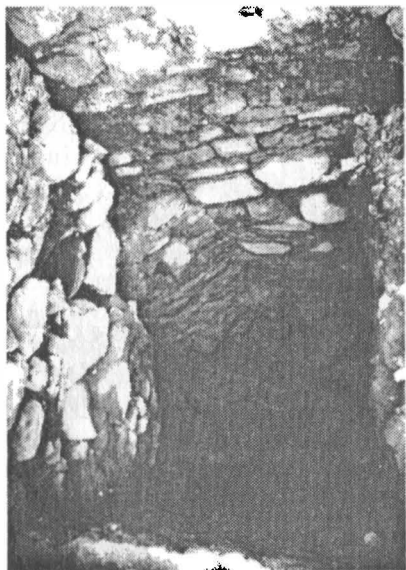

a

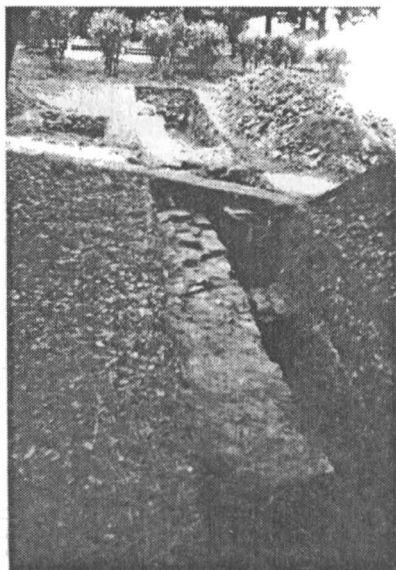
b

Fig. 11. a) Turnul clopotniță al mănăstirii Pângărați în septembrie 1994;
b) casetă executată la S-E de clopotniță.

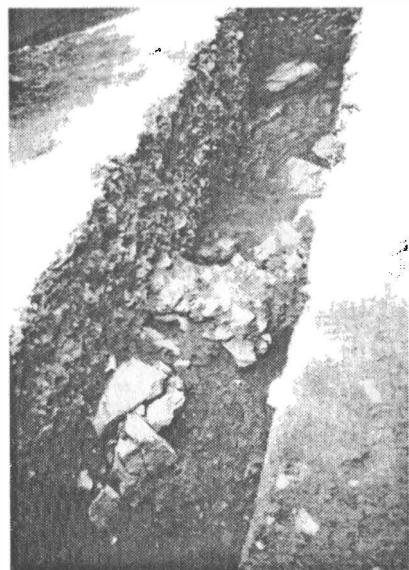

Fig. 12. Secțiunea nr. 9.

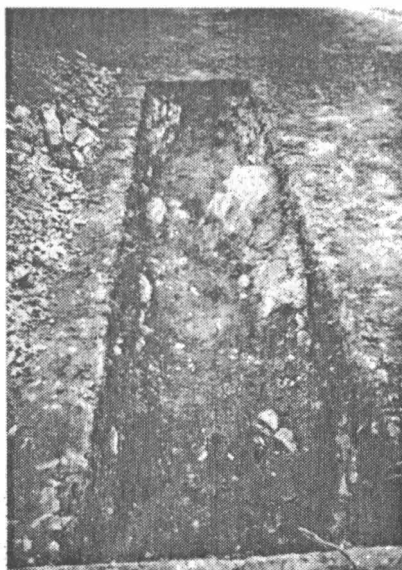

Fig. 13. Secțiunea nr. 6.

Fig. 14. Secțiunea nr. 4.

Fig. 15. Secțiunea nr. 5.

Fig. 16. Secțiunea nr. 3.

Fig. 17. Secțiunea nr. 12.

Fig. 18. Secțiunea nr. 8.

Fig. 19. Secțiunea nr. 8.

arată că ridicarea întregului corp de clădiri alipit laturii de est a turnului datează din secolul al XIX-lea, ceea ce concordă și cu unele particularități arhitecturale, cum sunt arcurile aplatizate din încăperile de la subsol. Aceasta corespunde mențiunilor din documente și din descrierile de la mijlocul secolului al XIX-lea privind lucrările efectuate după 1850. La 2,50 m de colțul celor două corpuri ale clădirii au apărut două ziduri groase de 0,85 m, la o distanță de 2,35 m unul de altul, închise de un alt zid la 2,50 m. Zidurile sunt țesute cu cele ale pivniței, fiind fondate la aceeași adâncime cu aceasta; ele adăposteau o scară de intrare în cerdac la care s-a renunțat, scară care figurează în planul din 1940. La 3,90 m de aceste ziduri se află alte două, groase tot de 0,85 m, la 2,50 m interval unul de altul. Ele au fost însă ridicate numai până la cca. 1,60 m deasupra tălpiei fundației (-4,70 m sub cota actuală a pardoselei cerdacului), renunțându-se la continuarea construirii lor; pe parament nu se observă mai sus urme ale încastrării zidăriei.

Săpăturile au permis constatarea modificărilor importante ale nivelurilor de călcare datorate lucrărilor din secolele XIX și XX din incinta mănăstirii Pângărați. În zona dintre biserică și laturile de nord și de est ale primei incinte nivelul vechi era destul de apropiat de cel actual, iar în jurul bisericii el a fost coborât prin diferite lucrări moderne, încât corespunde celui inițial. Nivelul terenului a fost mult ridicat pe latura de vest și pe cea de sud, corespunzând funcționării corpurilor de clădiri ridicate după 1850.

Materialele arheologice provenite din săpături au fost foarte puține – fragmente ceramice și de cahle de sobă moderne, descoperite în special în straturile de dărâmtură ce marchează demolarea corpului de clădiri de pe latura de vest și în groapa de mari dimensiuni din secțiunea trasată spre est în incinta a doua.

Săpăturile din 1993 și 1994 au putut completa informațiile asupra evoluției ansamblului mănăstirii Pângărați. Datele arheologice, caracteristicile arhitecturale și datele izvoarelor scrise indică succesiunea etapelor de construcție. Biserica a fost ridicată de Alexandru Lăpușneanu pe la 1560, pe locul probabil al unui lăcaș de lemn din secolul al XV-lea, dispărut. Clădirile de pe latura de nord și turnul din partea de nord-est, împreună cu turnul clopotniță, au putut fi construite, unele, poate încă din secolul al XVI-lea, altele, la mijlocul secolului al XVII-lea (1642), împreună cu unele construcții de pe latura de vest ale căror urme nu sunt încă bine cunoscute. Unele transformări ale bisericii sunt legate de ridicarea turnului scării în secolul al XVII-lea și de amenajarea paraclisului de la nivelul inferior la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Cele mai numeroase transformări care au modificat înfățișarea ansamblului s-au efectuat între 1850-1859, în timpul egumenului Varnava – ridicarea corpurilor de construcții de la sud-est de turnul clopotniță, a corpului de construcții de pe latura de vest, ridicarea părții superioare a clopotniței, înălțarea nivelului zidului de incintă de pe latura de nord și ridicarea noului zid de pe latura de est etc. Alte transformări au avut loc în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX – adăugarea pridvorului de pe latura de nord a bisericii,

---

Înainte de începerea cercetărilor arheologice din august 1993 și după încheierea acestora se datoresc bunăvoinței P.C. protosinghel Luca Diaconu.

compartimentarea incintei, prin ziduri adosate acesteia, iar ulterior transformarea clădirilor de pe latura de vest și apoi ridicarea construcției din partea de sud-est a primei incinte. În a doua jumătate a secolului nostru au intervenit numeroase transformări interioare, amenajarea construcției din colțul de nord-vest și demolarea clădirilor de pe latura vestică. Problema traseului laturilor de sud și est ale incintei inițiale este dificil de clarificat datorită numeroaselor transformări moderne.

DONNÉES ARCHÉOLOGIQUES ET HISTORIQUES CONCERNANT LE MONASTÈRE DE PÂNGĂRAȚI Résumé

Selon les documents et les témoignages des autres sources écrites, le monastère de Pângărați (dép. de Neamț) a été fondé par le prince de Moldavie Alexandru Lăpușneanu vers 1560, sur le lieu d'une église en bois du XVe siècle. Différents bâtiments ont été construits en 1642 et en 1850-1859, l'ensemble subissant de nombreuses transformations.

Des fouilles archéologiques occasionnées par les travaux de restauration, continuant celles commencées en 1992 par le regreté Ștefan Scorțanu, ont été effectuées en 1993 et 1994.

Des observations, difficiles à faire en raison des nombreuses interventions modernes, permettent de considérer que l'église – remarquable par les deux niveaux superposés – représente l'édifice bâti par Alexandru Lăpușneanu, avec des transformations subies au XVIIe et au XIXe siècle.

Les fondations du corps nord de bâtiments, limité vers l'extérieur par le mur d'enceinte, sont érigées directement sur la roche, représentant les premières constructions sur cet emplacement, qui peuvent dater de la première moitié du XVIe siècle ou du milieu du XVIIe siècle. La cave de la partie ouest de ce corps a les voûtes refaites probablement au XIXe siècle sur des fondations antérieures. Tout le corps a subi des transformations au XIXe et au XXe siècle. Le mur d'enceinte du côté nord, dans sa partie inférieure, est contemporain à la tour de nord-est. À l'est de cette tour et sur la côté est, le mur existant d'enceinte date du XIXe siècle.

Sur la côté ouest, on a constaté l'existence des couches de terre, épaisses de plusieurs mètres, déposées simultanément à la construction dans cette zone, où le terrain avait une pente très accentuée, des murs d'un corps de construction érigé après 1850. Sa partie supérieure a été refaite à la fin du XIXe – début du XXe siècle, et le corps démoli à la moitié du siècle actuel. D'une période antérieure datent des traces de mur découvertes à l'est du corps mentionné.

Les grands corps de constructions adossés vers sud-est à la tour du clocher (qui date des premières étapes de l'ensemble), ont été bâtis après 1850; dans ce but fut aménagée la pente naturelle du terrain, nivelée à la fin des travaux.

Des traces de muraille et aussi les fondations appartenant probablement à une grande chapelle dont la construction a commencé après 1850, inachevée et démolie après 1872, ont été découvertes dans la deuxième enceinte, de sud.

Grâce aux fouilles, l'évolution de l'ensemble architectural du monastère de Pângărați peut être mieux connue.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. Monastère de Pângărați. Plan d'ensemble des sondages archéologiques de 1993 et 1994.
- Fig. 2. Monastère de Pângărați. Coupe stratigraphique de la paroi sud du sondage 1.
- Fig. 3. Monastère de Pângărați. Coupe stratigraphique de la paroi ouest du sondage 3.
- Fig. 4. Monastère de Pângărați. Coupe stratigraphique de la paroi ouest du sondage 6.
- Fig. 5. Monastère de Pângărați. Coupe stratigraphique de la paroi est du sondage 7.
- Fig. 6. Monastère de Pângărați. Coupe stratigraphique de la paroi ouest du sondage 8.
- Fig. 7. Monastère de Pângărați. Coupe stratigraphique de la paroi ouest du sondage 9.
- Fig. 8. Monastère de Pângărați. Coupe stratigraphique de la paroi nord du sondage emplaced dans la zone de l'excavation, effectuée le long du corps sud de la construction.
- Fig. 9. Esquisse de plan de l'ensemble du monastère de Pângărați (1940).
- Fig. 10. Monastère de Pângărați. Gravure de 1854 (reproduite d'après *Almanah de învățătură și petrecere*, Iași, 1854).
- Fig. 11. La tour du clocher du monastère de Pângărați en septembre 1994.
- Fig. 12. Section no. 9.
- Fig. 13. Section no. 6.
- Fig. 14. Section no. 4.
- Fig. 15. Section no. 5.
- Fig. 16. Section no. 3.
- Fig. 17. Section no. 12.
- Fig. 18. Section no. 8.
- Fig. 19. Section no. 8.

